

Terminologija: filozofija

G — Z

G

GENEZA (γένεσις), termin kojim se, u različitim filozofskim školama, označava rođenje, izvorište ili prvi uzrok svega živoga.

GIMNOSOFISTI (γυμνοσοφισταί), doslovno: »goli mudraci«, grčki naziv za brahmane, indijske filozofe, čije je učenje u Grčkoj postalo poznato nakon Aleksandrova pohoda u Indiju i bilo je popularno u aleksandrijskom i helenističkom periodu.

GNOMA (γνώμη), spoznaja, mišljenje, razum, posebno kratka izreka mudraca s etičkom ili filozofskom porukom, tako da zbirke g. ponekad predstavljaju temeljne naznake pojedinih filozofskih učenja (npr. kod Demokrita ili Epiharoma). Odatle potječe i kasniji naziv **gnomici** za najstarije predstavnike grčke filozofije koji su svoje etičke principe iskazivali u g. (Solon, Tal, Hilon, Pitak, Bijant, Kleobul, Perijandar itd.).

GNOMON (γνώμων), kazaljka na sunčanom satu; uopće: mjerilo; kod *pitagorovaca* pravilo, princip na kojem se zasnivaju definicije i mjerenja.

GNOZA (γνώσις), znanje, spoznaja, osobito u ranom kršćanstvu mistična spoznaja svijeta i njegova nastanka, kojom se teži za znanstvenim razumijevanjem transcendentalnih istina. Na ovom znanju, do kojeg se dolazi božanskim prosvjetćenjem, zasniva se učenje **gnostika** — **gnosticism** koji se u prvim stoljećima naše ere suprotstavljao crkvenoj *dogmi*, zahtjevu za vjerovanjem bez ikakva znanja.

H

HAOS v. KAOS

HARMONIJA (ἁρμονία), sklad dijelova u cjelini, kod *pitagorovaca*, za koje je broj bitan pojam, svijet se ukazuje kao h. brojeva, dok sam Pitagora govori o h.

sfera koja se manifestira u putanjama sedam planeta što kruže oko Zemlje. Za Heraklita je g. dijalektički princip usklađivanja različitih sila i suprotnosti u svijetu.

HEDONISTI (od ἡδονή »radost, užitak«), u najširem smislu zastupnici svake *etike* koja smatra užitak najvećom vrijednošću i ciljem ljudskog ponašanja. Specifičan naziv za sljedbenike *sokratovca* Aristipa (5/4. st. pr. n. e.), osnivača škole *kirenjana* i filozofskog predstavnika hedonističkih učenja. Kasnija antika u h. je, osim Aristipa, ubrajala i Epikura. Nauk h. zove se **hedonizam**.

HEGEMONIKON (ἡγεμονικόν), glavno načelo, vodeći princip, kod Hrisipa dominantan dio cjeline iz kojeg proizlazi svaki drugi dio.

HEIMARMENE (εἰμαρμένη sc. μοῖρα, fatum), usud, sudbina, za *stoike* sudbinska nužnost, zakon koji determinira sva događanja, princip poretka (*logos*) *kozmosa* i oblik božanske moći. Kasnije se pod orijentalnim utjecajem h. poima kao moć kojom zvijezde utječu na zemaljski život, a kod Rimljana je to sudbina koja svime upravlja.

HEKSIS (ἕξις, habitus), držanje, stanje, prije svega medicinski termin kojim se označava fizički status čovjeka; Platon i Aristotel preuzimaju pojam u filozofiju, gdje h. predstavlja temeljnu psihičku dispoziciju duše koja je preduvjet svake aktualizirane sposobnosti djelovanja, *energije*.

HEN (ἓν), jedno, bitan pojam antičke filozofije; kod *pitagorovaca* jedan od dvaju konstitutivnih principa svijeta, ograničen, za razliku od drugog, bezgraničnog — *apeiron* —, a iz njihova sjedinjenja proizlaze brojevi kao supstancija stvari; u *eleatizmu* je bitak u svojoj cjelovitosti h.; u kasnijem Platonovu učenju h. je identičan dobru i najviši je formalni princip istinitosti koji u sebi

podrazumijeva i neodređenu dvojnost (*aoristos dijas*); za Plotina h. upravlja svijetom i, transcendirajući bitak i mišljenje, izvor je svega.

HENADA (ένάς), jedinica, jedinstvo, kod Prokla i Jambliha apsolutno jedinstvo.

HEN KAI PAN (έν και πάν), jedno i sve, kod Ksenofana i *elejaca* objašnjenje jedinstvenosti i cjeline svijeta. Vječno i nepomično, h.k.p., koje obuhvaća totalitet *kozmosa*, može se tumačiti kao monizam s primjesama panteizma.

HERMENEJA (έρμηνεία, interpretatio), Aristotelov termin za: tumačenje, preuzet kasnije za stvaranje naziva za disciplinu koja se bavi tumačenjem izvornog značenja (posebno novozavjetnih) tekstova — **hermeneutiku** (έρμηνευτική sc. τέχνη).

HEUREMA (εὔρημα), pronalazak; po mišljenju grčkih filozofa razvoj čovječanstva promatra se kao niz pronalazaka, i tehnoloških, ali i filozofskih i umjetničkih.

HILE (ύλη, materies), tvar, materija, u filozofskom smislu ono što, postojeći u vremenu i prostoru, može djelovati na ljudska osjetila.

HILOZOIZAM (od ύλη »materija« i ζωή »život«), novovjeki naziv za učenje *jonskih filozofa* prema kojem je materija u sebi živa ili oživljena.

HIPOKEIMEN (ύποκειμενον, subiectum), »ono što leži ispod«, osnova, pretpostavka, subjekt, podmet; kod Aristotela se javlja u trima značenjima: kao materija koja je supstrat *forme*; kao supstancijalni subjekt kojemu pristupaju *akcidenti*; kao logički subjekt iskaza. Za *stoike* je h. prva od *kategorija*.

HIPOMNEMATIČKI SPIS (od ύπόμνημα »uspomena, bilješka«), vrst Aristotelova spisa koji predstavlja njegove bilješke i kritičke izvode iz znanstvenih radova. Slični su i *sinagogički spisi*.

HIPOSTAZA (ύπόστασις), podloga, osnova, u Plotinovoj terminologiji ona supstancija koja posjeduje vlastitu supstancijalnost.

HIPOTEZA (ύπόθεσις), kod Aristotela tvrdnja koja se ne može dokazati, a čija je istinitost očita, ali — za razliku od općenitih *aksioma* — pripada temeljima specijalnih znanstvenih disciplina.

HOMEOMERIJA (όμοιομέρεια), jednakost dijelova, Aristotelov izraz za stvari čiji su dijelovi kvalitativno jednaki cjelini. Obično se primjenjuje na čestice materije čijim spajanjem i rastavljanjem prema Anaksagori nastaju sve promjene u prirodi.

HOMOLOGIJA (όμολογία, convenientia, aequalitas), suglasnost, podudarnost, za *stoike* sklad između djelovanja i razuma, te čovjeka i prirode. Kod *pitagorovaca*: sličnost s božanstvom.

HOMO—MENSURA, skraćeni izraz za početnu rečenicu Pitagorina spisa *O istini*: »Čovjek je mjerilo svih stvari«, koja predstavlja relativistički pristup spoznajnoj teoriji.

HORIZAM (όρισμός, definitio) grčki termin za *definiciju*.

I

IDEJA (ιδέα), misao, jedan od osnovnih pojmova Platonove *metafizike*, gdje su i. nepromjenljivi, nužni i potpuni uzori stvari, dostupne duhu ali ne i osjetilima, i njihov bitak: osjetilni je svijet tek sjena i. Termin se pojavljuje već kod Demokrita i znači: oblik, forma. Za Aristotela i. su identične pojmovima.

INTELEKT v. NUS

J

JONSKI FILOZOFI, zajednički naziv za *predsokratovce* porijeklom iz Jonije — Tala, Anaksimandra, Anaksimena i Heraklita.

K

KAKON (κακόν), zlo, kod *pitagorovaca* jedan od parnih konstitutivnih principa svijeta, suprotstavljen dobru (*agaton*).

KALOKAGATIJA (καλοκάγαθία), ljepota i dobrotta, ideal grčkog načina života i filozofije, odgoja i obrazovanja, u ko-

jem se objedinjuju etički i estetski principi.

KAOS ili **HAOS** (χάος), prazan prostor, u drevnoj kozmogoniji prapočelo bez ikakva oblika i sklada iz kojeg postepeno nastanje uređen svijet, *kozmos*.

KATALEPSA (κατάληψις), hvatanje, shvaćanje, pojam, prema *stoiku* Zenonu iz Kitija spoznaja koja se podudara sa svojim objektom.

KATEGORIJA (κατηγορία), najprije tužba, od Aristotela nadalje najopćenitija oznaka bića, odnosno u logičkom iskazu najopćenitiji predikat. Aristotel utvrđuje deset k.; to su *substancija* (οὐσία), koja je nosilac svojstva, i 9 *akcidenata*: kvantitet (ποσόν), kvaliteta (ποιόν), relacija (πρός τι), mjesto (πού), vrijeme (ποτέ), položaj (κεῖσθαι), imanje (ἔχειν), činjenje (ποιεῖν), trpljenje (πάσχειν), koje suspstancijalnom subjektu pristupaju kao predikati. *Stoici* svode popis na 4 k.: *hipokeimen*, te kvaliteta, stanje i odnos.

KATEGORUMEN (κατηγορούμενον, praedicatum), »ono što se tvrdi uz nešto«. logički predikat iskaza pridodan njegovu subjektu, *hipokeimenu*.

KATEKON (κατήκον, officium), dužnost, u *etici stoika* moralni uzrok ponašanja koji ne proizlazi iz težnje k uzvišenom nego iz posebnih vanjskih okolnosti, kao što su karakter ili promjenljivost situacije. Pojam je razradio Panetije, a u rimsku ga je filozofiju unio Ciceron (*De officiis*).

KINICI (κινικοί), filozofi koji su učili da je neprirодно tražiti zadovoljstvo, jer je za blaženstvo (*eudaimonija*) dovoljna vrlina koja se može naučiti (Antisten, Sokratov učenik), te da ne treba poštovati nikakve društvene konvencije (Diogen iz Sinope, učenik Antistenov). Zbog karaktera njihove filozofije škola im nije imala čvrstu organizaciju niti izgrađenu *dogmu*. Naziv su dobili ili po Diogenovu nadimku (Κύων »Pas«, u antici životinja poznata po bestidnosti) ili po tome što je Antisten predavao u gimnaziju Kinisargu u Ateni. Pod utjecajem **kinizma**

bili su Kratet iz Tebe, Menip i Meleagar iz Gadare, Zenon iz Kitija, a učenje je bilo osobito popularno u vrijeme Carstva.

KIRENJANI (Κυρηναῖοι), sljedbenici učenja Aristipa iz Kirene, ubrajaju se u *sokratovce*, premda zacijelo nisu imali školu čvrste organizacije. Oslanjajući se na Sokratovu *etiku*, dobro smatraju stanjem naslade i rezultatom zadovoljavanja htjenja, pa je vrlina sposobnost uživanja, u kojoj obrazovan čovjek na osnovi razuma odabire najveći užitak. Uz Aristipa k. pripadaju i Teodor Atej, Epitimid iz Kirene, Hegesija i Anikerid.

KIRIAI DOKSAI (κύριοι δόξαι), glavne misli, u Epikurovu učenju temeljni njezovi iskazi.

KOZMOS (κόσμος, mundus), red, svemir, svijet kao uređena cjelina nasuprot *kaosu*. Učenje o postanku k., koje se u različitim interpretacijama u filozofiji javlja od Anaksimena i Anaksimandra, predmet je **kozmiologije**.

KVINTESENCIJA (quinta essentia), peta bitna tvar, kod *pitagorovaca* (uz vodu, vatru, zrak i zemlju) i Aristotela *eter* kao peto prirodno prapočelo.

L

LAŽAC (ψευδόμενος, mendax), jedan od Ebulidovih nerješivih problema (*alita*), pitanje da li netko tko kaže »Ja lažem« laže ili ne laže.

LEGON (λήγον), ono što prestaje, kod *stoika* termin kojim se označava veza između uzroka i posljedice.

LOGIKA (λογική sc. τέχνη), vještina mišljenja, filozofska disciplina koja se bavi oblicima valjanog mišljenja i metodama znanstvene spoznaje. O pojedinim problemima l. razmišljali su već Heraklit, Demokrit, *elejci*, *sofisti*, te Sokrat (razrađujući metodu definiranja i induktivnog zaključivanja) i Platon (tražeći logičke temeljne spoznaje), no osnivač discipline bio je Aristotel (*Organon*): centralni dio njegove l. predstavlja *analitika*, i buduću da obrađuje osnovne forme mišljenja, Aristotelova je l. formal-

ne prirode, ali su te forme povezane (npr. u *kategorijama*) s oblicima bitka. Aristotelovi učenici, Eudem i Teofrast, teže tome da I. odvoje od spoznajne teorije i da je pretvore samo u znanost o formalnim zakonima mišljenja, a *stoici* (Zenon i Hrisip) stvaraju i termin I., koja se dijeli na retoriku i *dijalektiku*: kod *peripatetika* ova druga disciplina prerašta u jedinog predstavnika formalne I.

LOGOS (λόγος), govor, riječ, izreka, red, misao, pojam, razum, um, jedan od centralnih pojmova antičke filozofije, u čijim interpretacijama zadržava i nerijetko proširuje svoju mnogoznačnost. Kao filozofski problem prvi se put javlja kod Heraklita kao kozmički um koji je ujedno zakon i norma postojanja svega. Za Platona I. je razum, ali i proces racionalnog mišljenja i njegov jezični iskaz, a od *stoika* nadalje najčešće se poima ponovo kao božanski zakon svijeta. Latinski su ekvivalenti brojni, od *ratio* do *verbum*.

LUMEN NATURALE, prirodna svjetlost, kod Cicerona označava duhovnu svjetlost, spoznajnu moć koja potječe izvan samog čovjeka.

M

MAJEUTIKA (μαιευτική sc. τέχνη), primaljska vještina, prema Platonu metaforički naziv za Sokratovu metodu kojom je kroz dijalog primjerenim pitanjima pomagao sugovornicima da sami dođu do spoznaja koje su skrivene posjedovali.

MATERIJA v. HILE

MEDEN (μηδέν), ništa, u filozofiji ponekad termin za nebitak. Suprotno: *den*.

MEGALOSIHIJA (μεγαλοψυχία, magnanimitas), duhovna uzvišenost, velikodušnost, prema Aristotelu najviša od vrlina.

MEGARANI (Μεγαρικοί), sljedbenici Sokratova učenika Euklida iz Megare; njihovo se učenje nakon 4.st.pr.n.e. proširilo i izvan Megare, te utjecalo i na Aristotela i Zenona iz Kitija. Smatrali su da je dobro jedno jedino, nepromjenjli-

vo biće, spoznatljivo razumom. Školi su pripadali Diodor Kron, Stiplon iz Megare i Ebulid, tvorac mnogih nerješivih problema, *alita*. Zvali su se i *dijalektičari* ili *eristici*.

METAFIZIKA (μετὰ τὰ φυσικά), »ono što dolazi nakon fizike«, naslov koji je Aristotelovu djelu (u sabranim djelima iza *Fizike*), u kojemu su iznijeti temelji njegova filozofskog mišljenja, dao Andronik s Roda. Termin se upotrebljava i kao sinonim za filozofiju uopće i, osobito, za istraživanja koja se tiču bitka i mogućnosti njegove spoznaje. Antička m. obuhvaća i probleme osnovne *supstancije*, kozmičkog poretka, duše i božanstva, pa su se sva filozofska učenja, od *predsokratovaca* nadalje, bavila tako pitanjima m.

METEKSA (μετέθεξις), sudjelovanje, u Platonovoj filozofiji termin kojim se označava da osjetilima dostupne stvari sudjeluju u *idejama* kojima su bitno određene. Pojam je odigrao važnu ulogu u Plotinovoj i novoplatonovskoj filozofiji.

METEMPSIHOZA (μετεμψύχωσις), učenje o seljenju duša nakon smrti, u grčkoj filozofiji zastupali su ga *pitagorovci* i Plotin, bio mu je sklon i Platon, a suprotstavljao mu se Aristotel.

MISTIKA (μυστικά), ono što se tiče misterija, tajno, tajnovito, u Plotinovoj filozofiji oznaka za zanos (v. *ekstaza*) u kojem se čovjek sjedinjava s božanstvom, ne poimajući ga racionalno nego u specifičnom emotivnom stanju.

MIT (μῦθος), riječ, drevna priča, legenda, predznanstveni i neznanstveni oblik spoznaje i tumačenja svijeta u obliku priče. U antičkoj filozofiji ponekad se upotrebljava (npr. kod Tala ili Platona) umjesto filozofskog objašnjenja.

MONADA (μονάς), jedinica, jedno, često sinonim pojmu *hen*, stvar koja posjeduje jedinstveni bitak. *Novopitagorovci* razlikuju jedno (*hen*) od m., koja je princip njegove delimitacije, ali se među sobom ne slažu u tome koje je od ova dva prapočela bitnije.

MORALIS PARS PHILOSOPHIAE v. ETIKA

MORFE (μορφή, forma), oblik, lik, u Aristotelovoj *metafizici* aktivnost kojom se u neoblikovanoj materiji stvara *eidōs*. Ima obilježje nepromjenljivosti.

N

NATURA v. FISIS

NEIKOS (νεῖκος), svađa, boj, kod Empedokla, uz četiri početna elementa, jedna od dviju (druga je *filija*) pokretačkih sila u *kozmosu*, ona koja elemente, u trenucima kada je nadmoćna, međusobno razdvaja. Također, poput filije, n. upravlja i svakodnevnim životom.

NOESIS (νόησις), misao, razumijevanje, u Aristotelovoj gnoseologiji intuitivno poimanje.

NOMOS (νόμος, lex), običaj, red, zakon; u antičkoj filozofiji pojam s više značnom upotrebom. Kod Heraklita i kod *stoika* označava svjetski zakon kojim se uspostavlja kozmički poredak, dok u tradiciji *epikurovaca* i *peripatetika* predstavlja prirodni zakon. U *etici* se n., kao konvencije, običaji i zakoni koji upravljaju ljudskim djelovanjem i ponašanjem, suprotstavlja pojmu *fisis*, urođenoj prirodi. Za teoriju države n. je protivan samovolji i nasilju i temelj je političkog uređenja društva, koji preuzima i pravna teorija.

NOTIONES COMMUNES (κοινὰ ἔννοιαι), opći, zajednički pojmovi, za *stoike* temeljni kriteriji istinitosti budući da po prirodi pripadaju svim ljudima.

NOVOPITAGOROVCI, sljedbenici raznih aspekata Pitagorina učenja koji se pojavljuju u Rimu i na grčkom Istoku od 1. st. pr. n. e. nadalje. U tom se periodu miješaju elementi filozofije s religijskim i magijskim tendencijama i s propagiranjem asketskog načina života. Među n. Nigidije Figul, Apije Klaudije Pulher i Anaksilaj iz Larise bavili su se i okultnim vještinama, a na Istoku su im pripadali proroci i čudotvorci, poput Apolonija iz Tijane. U osnovi učenja je suprotstavljanje jednoga (*ben*), božanstva, i neodre-

dene dvojnosti (*aoristos dijas*); u daljem se razvoju **novopitagorizam** stapa s *novoplatonizmom* i postaje jedan od izvora kršćanske filozofije.

NOVOPLATONOVCI, pripadnici posljednje značajne antičke filozofske škole koja je djelovala između 3. i 6. st. N. su Platonovo učenje tumačili na religiozno–mističnim temeljima, ali suprotstavljajući se kršćanstvu. Vrhovni i nepromjenljivi princip predstavlja beskonačno jedno (*ben*) iz kojeg emancijom proizlazi jedinstveni um (*nus*) koji u sebi sadržava mnoštvo, platonovske *ideje*. Duša (*psiba*) nastaje iz uma i na osnovi ideja stvara svijet osjetljivih pojava. **Novoplatonizam** je zasnovao Plotin, najznačajniji njegov mislilac, zajedno s Origenom i njihovim učiteljem Amonijem Sakasom, a kasnije su mu pripadali Porfirije, Jamblih u Siriji, Plutarh iz Atene, Sirije i Proklo (sva trojica u Ateni), Hijeroklo iz Aleksandrije, Simplikije i mnogi drugi. Sve različite oblike novoplatonizma međusobno povezuje idealizam, misticism i asketizam, uz izraženu eklektičku notu. Učenje je uvelike utjecalo na kasniji razvoj filozofije.

NUMENON (νοῦμενον), ono što je mišljeno, spoznavano, kod Platona predmeti, posebno *ideje*, koji se spoznaju duhom ili čistim mišljenjem, različiti od onoga što se percipira osjetilima, *fenomena*.

NUS (νοῦς, intellectus), razum, duh, duša, kod *predsokratovaca* ljudski duh (istovetan s dušom ili različit od nje) ili božanski duh (kod Ksenofana). Prema Anaksagori n. je različit od materije i u temelju je svijeta i njegova razvitka. Za Platona to je najaktivniji dio duše, a za Aristotela božanstvo je n. u neprestanu djelovanju, ali i razumski dio ljudske duše. N. je važan pojam u *metafizici*.

O

ON (ὄν, ens), biće, ono što jest; predmet filozofije od najstarijih vremena, suprotstavljen nebiću kao ono što je omogućeno u svojem postojanju bitkom (*einai*).

Bitan pojam *metafizike*, kasnije objekt posebne discipline — ontologije.

ORFIKA (Ὀρφικά), učenje mistične sekte iz 7. i 6.st.pr.n.e. koja je nazvana po pjesniku Orfeju. U osnovi učenja je pozivanje na *askezu* kao preduvjet, uz sudjelovanje u misterijama, za blažen život. Sljedbenici učenja kasnije su se veoma približili *pitagorovcima*.

ORGANON (ὄργανον), orude, sredstvo, naziv koji su Aristotelovim logičkim spisima, kao sredstvima za valjano mišljenje, dali bizantski izdavači, pa stoga i kasniji termin za svako takvo djelo. Aristotelov *Organon* obuhvaća spise: *Kategorije*, *O sudu i rečenici*, *Prva analitika*, *Druga analitika*, *Topika*, *Pobijanje sofistika*; oni su bili uvod u Aristotelovu filozofiju.

P

PALINGENEZA (παλιγγενεσία), ponovno nastajanje, kružno obnavljanje svijeta kod Heraklita (kao dijalektičko kretanje) i *stoika*, u obliku *metempsihoze* javlja se i u *orfici* i u drugim mističkim učenjima.

PAN (πᾶν), sve, svijet shvaćen kao cjelina.

PANTA REI (πάντα ῥεῖ), »sve teče«, sažetak Heraklitove filozofije kojim se označava njegovo učenje o neprestanoj promjeni, o stalnom dijalektičkom kretanju u *kozmosu*.

PARADOKS (παράδοξον), neočekivano, izuzetak; tvrdnja koja je suprotna očekivanju; u *logici* iskaz na osnovi neizrečenih sudova koji je, usprkos svojoj neočekivanosti, istinit. I *sofizmi* i *alita* mogu se, u proširenom tumačenju, smatrati p.

PARENEZA (παραίνεσις), nagovaranje, savjetovanje; etička opomena koja je u osnovi sokratovske odgojne metode i prema kojoj se ne smije važno zamijeniti nevažnim, trajno prolaznim niti unutrašnje dobro vanjskim.

PARUSIJA (παρουσία), prisutnost, kod Platona prisutnost *ideja* u stvarima, a

kod Aristotela prisutnost *forme* u *materiji*.

PATOS (πάθος, affectus), doživljaj, duševno stanje, strast; u klasičnoj grčkoj filozofiji p. se, kao alogičan, suprotstavlja *logosu* i *fronesis*, dakle razumskoj spoznaji, pa *stoici* osjećaje smatraju, u težnji za *apatijom* i *ataraksijom*, bolesnim stanjima razuma, dok, nasuprot tome, *peripatetici* stanje bez osjećaja opisuju kao neljudsko. Iz posebnih djela posvećenih osjećajima i njihovoj klasifikaciji (pozitivni: radost, želja; negativni: tuga, strah) razvijaju se prethodnice psihologije.

PERAS (πέρας), granica, kraj, kod *pitagorovaca* jedan od parnih konstitutivnih principa svijeta, kao ograničeno suprotstavljen neograničenom (*apeiron*). **PERIPATETICI** (οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου), »ljudi sa šetališta«, naziv za pripadnike i sljedbenike Aristotelove škole, osnovane 335.g.pr.n.e. u Ateni, u gimnaziju Liketu, u čijem je šetalištu Aristotel održavao nastavu kad se izdvojio iz Platonove *Akademije*, udaljujući se od njegova učenja o *idejama* i drugih temeljnih postavki. U prvom razdoblju školi pripadaju neposredni Aristotelovi učenici — Teofrast, Eudem s Roda, Dikearh, Aristoksen, Klearh iz Sola, Demetrije iz Falerna, Hameleont iz Herakleje; za taj period karakterističan je veći interes za posebna pitanja (osobito u prirodnim znanostima) nego za opću filozofiju. Ta se tendencija nastavlja i u helenističkoj epohi, kad p. pripadaju Straton iz Lampsaka, Likon iz Troade, Ariston s Keja, Kritolaj iz Faselide. Škola svoj novi uzmah doživljava u 1.st.pr.n.e. kad Andronik s Roda izdaje nanovo i komentira Aristotelov i Teofrastov opus, a posljednji se put uzdiže u 2.st.: tada Aspasije, Adrast iz Arodizijade, Ariston iz Aleksandrije, Sosigen i, prije svega, Aleksandar iz Afrodizijade nastavljaju proučavanje Aristotelovih djela, i to ponajviše logičkih. U toku čitava djelovanja p. su se povremeno približavali ili udaljavali od *platonizma* i *novoplatonizma*.

PHILOSOPHIA NATURALIS, filozofija prirode, drugi naziv za *fiziku* kao prvi dio filozofije kod *stoika* i u kasnijim učenjima.

PIR (πῦρ), vatra, plamen, početni princip svijeta kod Heraklita, njegov stalni svjetski proces koji, svojim paljenjem i gašenjem »s mjerom«, simbolizira neprestano izmjenjivanje svega.

PIRONIZAM, poimanje osnivača radikalnog *skepticizma*, Pirona, koje obuhvaća u sebi *epobe*, uzdržavanje od suda, i postizanje duševnog mira, *ataraksiju*. Budući da je Piron podučavao samo usmeno, njegovi sljedbenici koji su izložili njegove stavove, Timon i Sekst Empirik, mogu se smatrati **pironovcima**; češće su poznati pod imenom *skeptici*.

PISTIS (πίστις, fides), vjerovanje, uvjerenje, prema Platonu najniži stupanj spoznaje koji se zasniva na odrazima stvari i kojemu pripada umjetnost (npr. tragedija ili slikarstvo).

PITAGOROVCI (Πυθαγορείοι), u širem smislu sljedbenici Pitagorine filozofije, a u užem smislu članovi mističnog udruženja koje je on osnovao potkraj 6.st.pr.n.e. u Krotonu i koje se proširilo po južnoitalskim grčkim gradovima, gdje je u 5.st.pr.n.e. predstavljalo središte otpora aristokracije protiv demokratskih pobuna. U većini slučajeva ubijeni ili protjerani, p. u 4.st.pr.n.e. gube svoj politički utjecaj. Među p. jedan dio teži za teorijskim promišljanjem problema a ne za praktičkim političkim djelovanjem, i to uz strogo poštivanje Pitagorine riječi (v. *akuzmatici*, *autos efa*). Na osnovi njegova učenja: »Sve je broj« oni razvijaju i teorije muzike, astronomije, matematike, teoriju proporcija, teoriju iracionalnih brojeva. Potkraj 4.st.pr.n.e. p. kao udruženje u Južnoj Italiji (a među članovima najznačajniji je bio Hipas) nestaju, a kasnije učenje obnavljaju *novopitagorovci*.

PLATONOVCI (Πλατωνικοί), zajednički naziv za sve sljedbenike Platonove filozofije, a posebno za pripadnike *Akade-*

mije. **Platonizam** kasnije postaje termin za učenje prema kojemu *ideje* postoje kao metafizička *supstancija* i koje je bit objektivnog idealizma.

PNEUMA (πνεῦμα), dah, kod *stoika* princip vezan uz toplinu koji elemente u prirodi oživljuje i međusobno povezuje, životni dah.

POJESIS (ποίησις), stvaralačko, duhovno, najčešće umjetničko djelovanje, različito od *prakse*.

POLEMOS (πόλεμος), rat, borba među suprotnostima, heraklitovski »otac svih stvari« i kozmički i društveno-etički princip čovjekova postojanja.

PORFIRIJEVO STABLO (arbor Porphyriana), shematski prikaz u obliku stabla nadređenih i podređenih rodova i vrsta (*genera* i *species*) *supstancija*, koji je ime dobio prema svojem autoru, *novoplatonovcu* Porfiriju (3.st.) i služio je kao skolastičko nastavno sredstvo, te kao model za znanstvene klasifikacije.

POSTULAT (ἀπόδειξις, postulatum), stav deduktivnog dokaznog sustava koji treba prihvatiti kao istinit premda nije dokazan, od *aksioma* se razlikuje po tome što nije neposredno očit. Pojavljuje se, uz *aksiome*, *definicije* i *teoreme*, već kod Euklida u njegovoj geometriji.

PRAKSA (πρᾶξις), osjetilno, zbiljsko, materijalno proizvođenje, ponekad kao nestvaralačko suprotstavljeno *pojesis*.

PREDSOKRATOVCI, novije zajedničko ime za najstarije grčke filozofe prije Sokrata koji su se uglavnom bavili prirodnom filozofijom. U njih se ubrajaju tri filozofa iz Mileta (Tal, Anaksimandar, Anaksimenes), zatim Pitagora, Ksenofan i Heraklit, *elejci*, Empedoklo i Anaksagora, *abderani* i *sofisti*, te njihovi neposredni sljedbenici iz 6. i 5.st.pr.n.e.

PREMISA (praemissum), ono što je pretpostavljeno, u *logici* sudovi iz kojih se izvodi zaključak. Učenje o odnosima među p. u *silogizmima* posebno su razradili Aristotel i *peripatetici*.

PRINCIP v. **ARHE**

PRIRODNA FILOZOFIJA v. **PHILOSOPHIA NATURALIS**

PROHEREZA (προαίρεσις), volja, slobodan izbor, namjera, Aristotelov termin iz *etike* za unaprijed smišljeno, u skladu s etičkim načelima, rješenje neke moguće situacije. Izraz preuzimaju i *stoici*.

PROTON (πρῶτον), prvo, kod Plotina prvobitni, izvorni bitak.

PSIHA (ψυχή, anima), duša, od Platona nadalje objekt sistematskog proučavanja antičke filozofije. U jednoj interpretaciji p. je princip života, i to ili identična s dahom i zrakom (kod Anaksimena i mnogih *predsokratovaca*), ili istovetna s toplinom tijela i vatrom (kod *stoika*), ili kao nosilac tjelesnog kretanja (kod Demokrita i Platona), ili kao ostvarenje životnosti tijela (Aristotel). U drugim interpretacijama (i unutar istih učenja) p. je nosilac etičke odgovornosti čovjeka, ili mjesto čovjekove spoznaje. Filozofi su se bavili i problemom da li duša nadživljava tijelo nakon smrti i da li se može seliti iz jednog tijela u drugo (*metempsihoza*), te pitanjima dualizma psihičkog i tjelesnog.

R

ROGATI (κεράστης, cornutus), jedan od Eubulidovih nerješivih problema (*alita*), pitanje da li je rogat onaj tko ne priznaje da je izgubio svoje rogove.

S

SEDAM MUDRACA (οἱ ἑπτὰ σοφοί, septem sapientes), popis »najmudrijih« grčkih *predsokratovskih* mislilaca, jedan od u antici popularnih kanona najvećih predstavnika pojedinih disciplina. Postoji, zapravo, veći broj takvih popisa, od 5.st.pr.n.e. nadalje, a u svima su imena Tala, Pitaka, Bijanta i Solona, dok se na ostala tri mjesta pojavljuju Hilon, Kleobul, Perijandar, Mison i drugi. Budući da su njihove misli sačuvane u *gnomama*, zovu se i *gnomici*.

SEMA (σημα, signum), znak, filozofski termin koji su upotrebljavali osobito *stoici*, razlikujući u njemu označitelj

(σημαῖνον, *signans*) i označeno (σημαινόμενον, *signatum*), što je kasnije preuzeto u skolastici.

SEMIOZA (σημείωσις), označavanje, proces interpretacije znakova kod Epikura.

SILOGIZAM (συλλογισμός), logički zaključak, zaključak kojim se iz dvaju sudova (*premisa*) izvodi nužno treći. Teoriju silogizama u svojoj je *logici* detaljno obradio Aristotel.

SIMBEBEKOS v. **AKCIDENT**

SIMPATIJA (συμπάθεια), suosjećanje, zajedničko djelovanje, kod *stoika* koherentni odnosi među svim stvarima, a kod Platona opća suglasnost.

SIMPOZIJASTIČKA KNJIŽEVNOST, dijaloška književna forma u kojoj se prikazuje razgovor za vrijeme gozbe, vrlo često filozofske tematike. Rodonačelnik vrste je Platon sa svojim *Simpozijem*.

SINAGOGIČKI SPIS (od συναγωγή »skupljanje«), vrst Aristotelova spisa koji predstavlja zbirku gradiva za znanstveno proučavanje. Slični su i *hipomnematički spisi*.

SINHIZA (σύγχυσις), slijevanje, kod *stoika* stapanje dvaju ili više različitih elemenata.

SINOPSIS (σύνοψις), pregled, u Platonovoj terminologiji cjelina svijeta *ideja*.

SKEPTICI (σκεπτικοί), »promatrači«, »oprezni«, naziv za sljedbenike filozofa Pirona iz Elide koji potkraj 4.st.pr.n.e. oblikuje učenje prema kojem je ideal mudrac koji je dosegao neosjetljivost (*apatiju*) i nepomućeni mir (*ataraksiju*) s pomoću uzdržavanja od suda (*epohe*) i djelovanja. U kasnijem razvoju *skepticizam* relativizira i dovodi u sumnju mogućnost spoznaje i, u svojem antidogmatizmu, u radikalnim verzijama seže sve do nihilizma. S. pripada Pironov učenik i nastavljatelj Timon, a zatim Enesidem, Agripa, Sekst Empirik, koji je u svojim djelima iznio temeljne Pironove postavke.

SOFIJA (σοφία, sapientia), mudrost, u ranim razdobljima sposobnost jasnog razumskog uvida u stvari (kakvu je imalo

sedam mudraca, na primjer), a zatim i vještina ovladavanja znanjem i znanje samo, kakvo su podučavali *sofisti*. Kako s. posjeduju u pravom smislu samo bogovi, ljudi joj mogu tek težiti, pa su oni φιλόσοφοι (od φιλέω »volim, žudim za nečim« i s.). Kod Aristotela je s. sadržana u najvišoj filozofskoj spoznaji koja dopire do temeljnih počela i istine.

SOFISTI (σοφιστᾶί), mudraci, grčki filozofi iz 5. i 4.st.pr.n.e. koji su svoje učene promovirali pred narodom na ulicama i trgovima, stavljajući u središte interesa čovjeka i njegovo djelovanje, a ne kozmološku problematiku filozofije prirode. Veoma različiti po svojim znanjima i interesima, s. ipak imaju neke zajedničke crte: ovisnost o ontologiji *elejaca*, širok krug tema (gnoseologija, politika, retorika, religija), razvijeno zanimanje za jezičnu problematiku na teorijskoj i praktičnoj razini (zbog toga su nerijetko i učitelji govorništva), te izrazito usmjerenje prema etičkim pitanjima. Njihovu kritičizmu i, nerijetko radikalnom, *skeptičizmu* suprotstavljao se Sokrat, a nakon njega i Platon i Aristotel. Pod njihovim utjecajem izraz s. postaje pejorativna oznaka za »prodavača« lažne mudrosti. **Prvoj** (ili starijoj) *sofistici* pripadali su Protagora, Gorgija, Prodik, Hipija, Kritija, Kaliklo, Trasimah, Alkidamant (osim dvaju kratkih Gorgijinih tekstova od njih nije ništa sačuvano), a pod imenom **druga sofistika** poznato je govorničko usmjerenje iz razdoblja Carstva, koje nema filozofskih pretenzija.

SOFIZAM (σόφισμα), lukavstvo, varka, namjerno izveden pogrešan zaključak, bilo zbog nepoštivanja pravila *silogzma*, bilo zbog neistinitih *premisa*. S pomoću s. su stari *sofisti* svoje sugovornike poticali na kritičko razmišljanje i upozoravali na logičke *paradokse*. Sva *alita* su vrsta s.

SOKRATOVCI (Σωκρατικοί), kasniji naziv za Sokratove učenike, u prvom redu Eshina, Antistena, Euklida, Aristipa, Fedona, Platona i Ksenofonta, od kojih su većina zasnovali vlastite škole: Antisten

— *kiničku* (iz koje će se izdvojiti Zenon i *stoici*), Aristip — *kirenjansku*, Euklid — *megaransku*, Platon — *Akademiju* (iz koje se izdvaja Aristotel s *peripateticima*); tako gotovo sva bitna filozofska usmjerenja nakon 5.st.pr.n.e. pripadaju s.

SORIT (od σωρός »hrpa«, acervus), jedan od Ebulidovih nerješivih problema (*alita*), pitanje koliko je zrna brašna potrebno da izazove buku pri sipanju na gomilu.

STOICI (οἱ ἐκ τῆς Στοᾶς), »ljudi iz trijema«, naziv za sljedbenike škole koju je 308.g.pr.n.e. osnovao Zenon iz Kitija u Ateni, u Šarenom trijemu (Στοᾶ ποικίλη) s ciljem da obnovi Sokratovo učenje u duhu *kinika*. U gnoseologiji se učenje zasniva na empirizmu, u *fizici* na materijalizmu i strogom determinizmu, *logiku* dijeli na retoriku i *dijalektiku*, a *etika* se u njemu temelji na razumskom prevladavanju osjećaja. Središnja je tematika etička: mudrac nosi svoju sreću u sebi i, oslobodivši se *afekata* (*apatija*), ravnodušan je prema vanjskom svijetu. **Starija stoa**, osim Zenona, obuhvaća i Kleanta, Aristona s Hija i Hrisipa, koji je u 3.st.pr.n.e. sistematizirao nauku. U **srednjoj stou** (u 2.st.pr.n.e.) ubrajaju se Panetije i Posidonije. Osobit utjecaj s. su imali u carskom Rimu, gdje **mlađoj stoi** pripadaju Seneka, Epiktet i car Marko Aurelije. S. su uvelike utjecali na ranokršćanske mislioce i na kasnije filozofe.

STOIHJEJON (στοιχεῖον, elementum), počelo; dalje nedjeljive prirodne *supstancije* čijim miješanjem nastaju ostale supstancije, razmatraju se u okviru najdrevnijih kozmologija. Empedoklo govori o četirma s.: zemlja, voda, zrak, vatra, a Aristotel im dodaje još i peti: *eter*.

SUPSTANCIJA v. USIJA

T

TAUTOLOGIJA (ταυτολογία), govorenje istoga, u *logici* izricanje istog sadržaja na više formalno različitih načina,

često kod pogrešno sastavljenih *definicija*.

TEHNE (τέχνη, ars), vještina, od Aristotela nadalje praktično znanje koje se temelji na teoretskom uvidu (*episteme*).

TEOREM (θεώρημα), prizor, poučak, pravilo koje se izvodi zaključivanjem i dokazivanjem iz temeljnih postavki neke znanosti (*aksiom, postulat*).

TEORIJA (θεωρία), gledanje, razmatranje, kod Aristotela najviši stupanj ljudske spoznaje: iz toga se razvio suvremeni pojam t.

TETRAKTIS (τετρακτύς), četvorka, niz od četiri prva broja čiji je zbroj deset ($1+2+3+4=10$), prema *pitagorovcima* simbol sveukupnog znanja, savršeni broj koji sadržava spoznaju svijeta i savršenu *harmoniju*.

TIHE (τύχη, fortuna), sudbina, slučaj, simbol opće promjenljivosti, kod Demokrita slučajnost koju priroda svojim zakonitostima nadvladava.

TIMOS (θυμός), duša, srce, životna snaga, kod Platona srednji dio duše.

TOPIKA (τοπικά), ono što pripada mjestu, učenje o »zajedničkim mjestima«, općim tvrdnjama koje se mogu upotrijebiti u argumentaciji, retoričkoj i logič-

koj. Prema naslovu Aristotelova djela logička disciplina koja se bavi vjerojatnim zaključcima i njihovim izvođenjem.

TRIJADA (τριάς), trojka, trojstvo, cjelina sastavljena od triju dijelova, u *dijalektici* tri osnovna stupnja spoznaje (teza — antiteza — sinteza), a kod *novoplatonovaca* objašnjenje nastanka mnoštva iz jednoga (*hen*) u trima fazama.

U

USIJA (οὐσία, supstantia, essentia), bit, biće kao nosilac svojstva i koje postoji samo po sebi. Prva Aristotelova *kategorija* kojoj ostale pristupaju kao *akcidenti*.

V

VIRTUS v. **ARETE**

Z

ZETETIKA (ζητητική sc. τέχνη), vještina istraživanja, sposobnost da se s pomoću ispitivanja u razgovoru s drugima dođe do nove spoznaje, karakteristična, na primjer, za Sokrata i *skeptike*.